

Teotyń Rott-Żebrowski

Przyczynek do dyspalatalizacji afrykaty "c" w języku rosyjskim

Studia Rossica Posnaniensia 10, 187-190

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TEOTYN ROTT-ŻEBROWSKI
Lublin

PRZYCZYNEK DO DYSPALATALIZACJI AFRYKATY *c* W JĘZYKU ROSYJSKIM

We współczesnym literackim języku rosyjskim, jak powszechnie wiadomo, spółgłoski *č* i *šč* (*š*) zachowały swoją miękkość, natomiast *ž*, *š* oraz *c* uległy dyspalatalizacji.

Dyspalatalizacja *ž*, *š* i *c* w zabytkach piśmiennictwa zaświadczona została przez zapisy liter *ы* oraz *ѣ* po *ж*, *ш*, *ц*.

Zgodna jest opinia uczonych, że utrata miękkości spółgłosek *ž* i *š* w języku Moskwy nastąpiła już w XIV wieku¹. Świadczą o tym następujące zapisy w umowie księcia moskiewskiego Dymitra Dońskiego z Olgierdem w roku 1372: *межы*, *княжыль* oraz w testamencie Dymitra Dońskiego przed 1389 r.: *жывите*, *слышьшь*, *лжы* opisane przez A. I. Sobolewskiego².

Znacznie później dyspalatalizacji w języku Moskwy uległa afrykata *c*. Mikołaj Durnowo sądzi, że nastąpiło to dopiero w XVI w., ponieważ „в памятниках написания *цы*, *цѣ*”, указывающие на отвердение *ц*, появляются очень поздно, не ранее XVI в.”³ Zdanie to podzielali tacy uczeni, jak Ł. A. Bułachowski⁴, P. J. Czernych⁵, W. W. Iwanow⁶. P. S. Kuzniecowa natomiast jest zdania, że dyspalatalizacja afrykaty *c* nastąpiła już w drugiej połowie

¹ Н. Дурново, *Очерк истории русского языка*, Москва — Ленинград 1924, s. 176; Л. А. Булаховский, *Исторический комментарий к русскому языку*, Киев 1958, s. 82; П. Я. Черных, *Историческая грамматика русского языка*, Москва 1954, s. 141; В. В. Иванов, *Краткий очерк исторической фонетики русского языка*, Москва 1959, s. 114; В. И. Борковский, П. С. Кузнецов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва 1965, s. 161.

² А. И. Соболевский, *Лекции по истории русского языка*, Москва 1907, s. 136.

³ Н. Дурново, *op. cit.*, s. 180.

⁴ Л. А. Булаховский, *op. cit.*, s. 82.

⁵ П. Я. Черных, *op. cit.*, s. 142.

⁶ В. В. Иванов, *op. cit.*, s. 114.

XV w. Jako najwcześniejszy przykład stwardnienia *c* podaje on cytaty z gramoty Iwana Jurjewicza Patrikiewa z roku 1499: *большие хлицы*⁷.

Materiału o pierwszorzędnej wartości dla poznania żywej mowy stolicy Państwa Moskiewskiego XV w. dostarczają akta Moskiewskiego Simonowa monasteru oraz akta Troicko-Siergiejewskiego monasteru w Zagorsku pod Moskwą. Pisarze tych akt nie dbali w nich o styl, nie zawsze przestrzegali przekazywanych przez tradycję zasad pisowni i dlatego lepiej niż kto inny oddali potoczny język Moskwy i jej okolic. Akta te wydane zostały przez Instytut Historii Akademii Nauk ZSRR w edycji: *Акты социально-экономической истории Северо-восточной Руси, конца XIV — начала XVI в.* (t. I, Moskwa 1951, t. II, Moskwa 1958). W pierwszym tomie zamieszczone zostały akta Troicko-Siergiejewskiego monasteru, w drugim, między innymi, — akta Moskiewskiego Simonowa monasteru.

W wymienionych aktach na dyspalatalizację afrykаты *c* znajdujemy znacznie wcześniejsze przykłady niż przykład podany przez P. S. Kuzniecowa. Zbadaliśmy przy tym tylko bezpośrednio oryginały lub współczesne oryginałom odpisy z XV w.

Przykłady z akt Troicko-Siergiejewskiego monasteru:

^х с тѣ ^хчетыре варницъ (przed 1425), 31.42⁸.

^лСтыя дѣля Трцы (1425 - 27), 48.52.

^лоу Соцы (1432 - 45), 91.75.

^лСтыя деля Трцы (1432 - 45, odpis z końca XV w.), 95. 77.

^лСтыя дѣля Трцы (1432 - 45, odpis współczesny oryginałowi), 97. 78.

намѣстници мои, *ibid.*, 79.

^мв до стѣи Трцы (1432 - 45), 103.83.

^нстарецъ Руса, *ibid.*, 84.

три пугвицы (przed 1454), 251.180.

^ввыслѣша сю грамоту, живоначанья Троицы Сергеева монастыря (1462), 304.216.

^вЛевонтеи Бурець Снопо (1474 - 75), 430.319.

^ввыслѣша сю грамоту, живоначаные Троицы Сергиева монастыря (1478), 455.342.

⁷ В. И. Борковский, П. С. Кузнецов, *op. cit.*, s. 161.

⁸ W nawiasach podajemy rok napisania gramoty, pierwsza cyfra za datą oznacza kolejny jej numer, pod którym została wydrukowana w wyżej wspomnianej edycji, cyfra druga oznacza stronę.

^м ^л
в до стья Троицы (1478 - 82), 465.350.

^л
отць мои ^лФфонасси (1478 - 82), 467.353.

Лисицыно (1483), 502.380.

^х
ѹ тѣ варницъ, *ibid.*

намѣсницы мои (1484 - 88), 506.385.

^п ^в
Еси Максимо ноугородецъ (1484 - 88), 508.386.

^л
Дала ... по варницы (1485), 515.390.

^в ^л ^и
выслуша сю грамоту, живоначаные Тропы (1485), 519.394.

старецъ Фарафонтеи (1485 - 90), 524.402.

^н ^о
ФараФотеи, стрецъ трцьскои, *ibid.*

^ч
Василеи Федорови Образецъ, *ibid.*

старецъ Сава (1486 - 90), 532.409.

^н ^т
Сима з браю и старьцы (1490 - 95), 556.433.

^в ^л ^о ^р
выслуша сю грамоту, живоначаные Трцы Сегиева монастыря (1492), 586.447.

^т^л ^л
ощъ ншь Макарей' *ibid.*

^м ^м
старцо с троецьки (1495 - 99), 587.472.

отець мои, *ibid.*, 474.

^о
З рець трчки (1496 - 98, odpis współczesny oryginałowi), 607. 505

старецъ Исая, *ibid.*, *bis*, 507.

^л ^т^л
пожалова мя оць мои, *ibid.*

^{ли}
лю добрые старожильцы, *ibid.*

^{ли} ^л
лю добрые старожичи, *ibid.*, 506.

^о
ѹ Трцы, *ibid.*, *bis*.

^{ли} ^л
лю добрые старожичи, *ibid.*

^л
ощъ мои, *ibid.*

коровы и овцы, *ibid.*, 507.

^л ^ш
ощъ на, *ibid.*, *bis*.

^м
старцы бивали чело, *ibid.*

старецъ Исаю, *ibid.*

^л
люди добрые старожичи (1496 - 98), 607-511.

^о
ѹ Трцы (*ibid.*), 512.

коровы да ^воцы, *ibid.*

старцы бивали чело^м, *ibid.*, 513.

Przykłady z akt Moskiewskiego Simonowa monasteru:

двѣ варницы (1451), 351.346.

намѣ^тсницы мои (1457), 356.350.

чернець симановьскыи (1462 - 70), 368.362.

чернец^ь Семень, *ibid.*

Семень чернець, *ibid.*

о^тць нашъ Оу^нсти (1472), 388.392.

(с) своими старцы (1485 - 90), 398.403.

старецъ симаноскои (1490/91), 403.413.

старецъ Игнатей (1497/98), 414.443.

старецъ Игнатей, *ibid.*

Єсть ли оу вас на тѣ^л землю старожицы, *ibid.*

старожицы пере тобою, *ibid.*, 444.

с старцы, *ibid.*, 445.

ищеи и старожицы, *ibid.*, 446.

намѣ^лстницы мои (1498), 415.446, 447.

Przytoczony materiał świadczy, że afrykata *c* w języku Moskwy i jej okolic uległa dyspalatalizacji już w pierwszej połowie XV wieku.

W związku z tym prawo przejścia *e* w *'o* przed spółgłoskami twardymi wygasnąć musiało w końcu XIV lub najpóźniej w początkach XV w. Przejście *e* w *'o* obserwujemy bowiem przed *ž* i *š*, a więc działało jeszcze po dyspalatalizacji tych spółgłosek, np. *делѣж*, *лѣжа*, *молодѣжь*, *дѣшево*, *лепѣшка*, *идѣшь*, brak go natomiast przed *c*, np. *конец*, *купец*, *огурец*, *отец*.